

چکیده

در آستانه ورود به هزاره جدید، پدیده «شهری شدن جهان» حکایت از تولدنوعی «سیاره شهری» دارد. از آنجا که این پدیده با قطبی شدن و تمرکزگرایی جمعیت همراه است، توازن نظامهای اسکان را برهم می‌زنند و اصلاحات ساختاری را در نظام سکونتگاهی کشورها ضروری می‌سازد. بیشتر مطالعات موجود در زمینه جمعیت مناطق شهری جهان و روند شهرنشینی، گرایش به بررسی آبرشهرها و کلان شهرها و مسائل مبتلا به آنها دارند. با نگاه به کل جمعیت دنیا، «فقط ۷ درصد از مردم در شهرهای جهانی و حدود ۱۴ درصد از آنها در کلان شهرهایی با بیش از ۵ میلیون نفر جمعیت به سر می‌برند؛ و این در حالی است که مراکز شهری کوچک و متوسط بیش از ۵۰ درصد از جمعیت شهرنشین جهان را تشکیل می‌دهند» (۱).

این مراکز با وجود جمعیت زیادشان، چندان مورد بررسی های علمی قرار نگرفته‌اند و به رغم وظيفة دولتهای امضا کننده دستور کار ۲۱، مبنی بر تقویت شهرهای متوسط در قالب برنامه‌های توسعه، هنوز نقش و جایگاه آنها در اغلب موارد مبهم مانده است. یکی از اهداف این مقاله، طرح جدی اهمیت موضوع و جلب نظر تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان به کمبود پژوهش در باره کارکرد و نقش شهرهای متوسط، و طرح چند نمونه از پرسش‌های موجود در این زمینه برای تحقیقات بعدی است.

این نکته که زمینه گسترهای برای تحقیق در این باره وجود دارد، مورد تأکید متخصصان بین‌المللی نیز هست و لازم است پژوهشگران علاقه‌مندو کارشناسان و مدیران ذی ربط، با اهمیت بین‌المللی شهرهای متوسط و اعلامیه‌ها و برنامه‌های موجود در این زمینه اشنا شوند. یکی از این موارد، بیانیه انجمن بین‌المللی معماران و شورای شهر «لیدا» است.

هدف دیگر مقاله، بیان نکات عمده اعلامیه مذکور و تأکید بر جایگاه جهانی و بین‌المللی مقوله مورد بحث به منظور آشنایی بیشتر دانش پژوهان است.

حمیده محمدزاده تیتكانلو

دانشجوی دکتری شهرسازی

فصلنامه میراث شهری / شماره ۸ / بهار ۱۳۹۶

شهرهای متوسط و شهری شدن جهان

به ده جایزه «لیدا»

مقدمه

مدت‌های است که نقش شهرهای متواتر در توسعه ملی و در رفع معضلات ناشی از تمرکزگرایی و قطبی شدن شهرنشینی، در محافل علمی و همایش‌های بین‌المللی و در بیانیه‌های جهانی - از جمله «دستور کار ۲۱» - مورد تأکید قرار گرفته است و کشورهای جهان موظف به حمایت از این شهرها به عنوان عناصر اصلی نظام شهری شده‌اند. لازم به یادآوری است که قبل از دستور کار ۲۱، موضوع شهرهای متواتر به عنوان یکی از توصیه‌های نهایی کنفرانس جهانی جمعیت در بخارست (۱۹۷۴) مطرح گردید؛ و در آن کنفرانس برلزوم ایجاد شبکه جهانی شهرهای کوچک و متواتر به منظور مقابله با (یا کاهش) اثار رشد بی‌رویه تمرکزهای شهری بزرگ در جهان، تأکید شد^(۲).

در کشور ما برخی از صاحبینظران آگاه اهمیت این مقوله را به طور پراکنده مطرح کرده‌اند ولی اقدام جدی و مستقیم، از طریق برنامه‌های معین، در این زمینه صورت نگرفته و در برنامه‌های توسعه نیز به طور صریح به آن پرداخته نشده است. به عنوان مثال، در سیاست‌های استراتژیک فصل عمران شهری برنامه سوم، حمایت از شهرهای متواتر به عنوان نوعی خط‌مشی اعلام شده است، اما در راهکارهای اجرایی و برنامه عملیاتی آن، سازوکار عملی و اقدام روشی در مورد نحوه تقویت این شهرها ارائه نگردیده، و بدین لحاظ نوعی گستینگی بین راهبرد و اقدام مشاهده می‌شود. شاید یکی از دلایل این ضعف و نارسانی، کمبود یافق‌دان تحقیقات بنیادی در این زمینه است. با وجود ضرورت‌های بسیار، مطالعات علمی برای تبیین نقش این شهرها در توسعه ملی و منطقه‌ای، و نیز شناخت جایگاه آنها در روند شهرنشینی جهان، کمتر مورد توجه محققان قرار گرفته است که خود نشان از خلاصه پژوهشی در این عرصه دارد. این کاستی در سایر کشورها نیز به چشم می‌خورد و موضوع کمبود تحقیقات لازم در این زمینه، مشکلی است که در بیانیه لیدا هم به آن اشاره شده است.

در این مقاله ابتدا با اشاره به روند شهری شدن جهانی و مسائل و تنگی‌های ناشی از آن، اهمیت سهم شهرهای متواتر در جمعیت شهرنشین دنیا بیان می‌شود و سپس جایگاه بین‌المللی مقوله شهرهای متواتر مطرح می‌گردد. آنگاه ضمن شرح چالش‌هایی که شهرهای متواتر با آنها روبرو هستند، خلاصه متن بیانیه لیدا در جهت اهداف این مقاله، ارائه می‌گردد و در پایان نیز چند نمونه از پرسش‌های موجود مطرح می‌شود.

روند شهری شدن جهان

دهه‌های اخیر شاهد تغییرات پراهمیتی در الگوهای توزیع جمعیت جهان بوده‌اند. این روند نتیجه شهرنشینی شتابان در پهنه جهانی است، براساس اطلاعات منتشر شده سازمان ملل متحده، در سال ۱۹۵۰ فقط ۲۹ درصد از ساکنان جهان - حدود ۷۳۴ میلیون نفر - در شهرها زندگی می‌کردند. این نسبت تا سال ۱۹۹۴ به ۴۵ درصد افزایش یافت و به حدود ۲۵۰۰ میلیون نفر رسید^(۱-۲). و انتظار می‌رود در دهه‌های اول قرن بیست و یکم به بالاتر از ۶۰ درصد برسد^(۲-۳). نکته اینجاست که اهمیت اثار فضایی و مقیاس تغییرات حاصل از این روند، کمتر از میزان تغییرات موجود نیست. تأکید بر این موضوع لازم است که این پدیده در مقیاسی جهانی مطرح است و گرچه با امیزان و شکل‌های متفاوت در کشورهای گوناگون رُخ می‌نماید ولی غالباً به واقعیتی با ترکیب پیچیده واحد منجر می‌شود: «تولد یک سیاره شهری»^(۳).

مسئله مهم دیگر این است که چنین پدیده‌ای به شکل متوازن و یا با توزیع یکسان جغرافیایی ظاهر نشده

است و گرایش به قطبی شدن دارد. تمرکز فزاینده جمعیت در تجمع‌های شهری بزرگ، از دیگر تبعات فضایی این روند است که همراهی آشکاری با فرایند جهانی شدن اقتصاد دارد. آمارهای موجود نشان می‌دهد که در دهه ۱۹۵۰ فقط ۸۳ شهر «میلیونی» (با جمعیت بیش از یک میلیون نفر) وجود داشت و اغلب آنها در جهان توسعه یافته قرار داشتند. اما در سال ۱۹۹۵ تعداد شهرهای «میلیونی» به رقم ۳۲۵ رسیده است، که اکثر آنها هم در کشورهای در حال رشد قرار دارند^(۴). به عنوان مثال، می‌توان از کشور هند نام برد که در سال ۱۹۹۱ (بجز بمعنی و کلکته و دهلی) ۲۲ شهر «میلیونی» داشته است. گزارش‌های سازمان ملل حاکی است که در این کشور جمعیت شهرهای «میلیونی» رو به افزایش نهاده و تعداد شهرهای زیر ۱۰۰ هزار نفر رو به کاهش گذاشته است^(۵).

میزان جمعیت شهرهای میلیونی جهان، بر حسب مناطق مختلف، در جدول شماره ۱ ذکر شده است. آبرشهرها (Mega Cities) – یعنی شهرهایی که با تعریف جمعیتی در مقیاس جهانی، بین ۱۰۰ میلیون نفر را در خود جای می‌دهند – در سال ۱۹۹۰ فقط شامل ۲ شهر نیویورک (۱۲/۳ م.) و لندن (۸/۷ م.) بوده‌اند. تعداد

مطابق با استناد دستور کار ۲۱، بهبود مدیریت سکونتگاه‌ها به طور همزمان از سه طریق امکان پذیر است:

- بهبود مدیریت شهری
- تقویت نظام‌های اطلاعاتی شهری
- تشویق توسعه شهرهای متوسط

این شهرهای در سال ۱۹۹۰ به ۲۱ رسید که در این میان ۱۶ آبرشهر در جهان در حال توسعه واقع بود. پیش‌بینی می‌شود که این رقم در سال ۲۰۱۵ به ۳۳ آبرشهر افزایش یابد که ۲۷ مورد آن در کشورهای در حال توسعه قرار خواهد داشت.

جدول شماره ۱- جمعیت شهرهای میلیونی جهان بر حسب مناطق (میلیون نفر)

منطقه	۱۹۹۰	۱۹۷۰	۱۹۵۰	۱۹۳۰	۱۹۱۰	۱۹۰۰
آفریقا	۲۲۰	۵۹	۱۶	۳	۲	۰
امریکای لاتین	۲۲۵	۱۱۸	۵۷	۱۷	۰	۰
آسیا	۹۰۳	۳۵۹	۱۶۸	۵۸	۰	۰
اروپا	۱۵۶	۱۴۱	۱۱۶	۷۳	۰	۰
امریکای شمالی	۱۴۸	۱۰۵	۷۸	۴۰	۰	۰

United Nations, Population Division, "World Population Prospects, 1994 Review" [U.N., New York, 1995] pp. 12, 14, 17.

<http://www.igc.org/wri/wr-96-97/tubles/1-12.gif>

در سال ۱۹۹۵ بیش از ۷۰ درصد از جمعیت اروپا و امریکای شمالی، در شهرهای زندگی می‌کردند و این نسبت در امریکای لاتین و منطقه کارائیب نیز بیش از ۷۰ درصد بوده است. براساس گزارش‌های موجود، در این منطقه بیشترین رشد در شهرهای کوچک و متوسط رخ می‌دهد. بر عکس در افریقا و آسیا، نسبت شهرنشینی بین ۳۰ تا ۳۵ درصد است و رشد انفحاری شهرها کماکان در این منطقه، با نزد تقریباً ۴ درصد در سال ادامه دارد و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۲۵ به بیش از ۵۴ درصد برسد. در مجموع، روزانه تقریباً ۱۵۰۰۰ نفر به جمعیت شهری کشورهای در حال توسعه اضافه می‌شود. بدین ترتیب حتی اگر نزد رشد جمعیت در جهان آهسته‌تر گردد، رشد جمعیت شهرنشین با سرعت ادامه خواهد داشت^(۶).

این چنین قطبی شدن و تمرکز‌گرایی جمعیت شهری، توازن نظام‌های اسکان را بهم می‌زنند و بازسازی نظام سکونتگاهی را ضروری می‌سازد. رشد سریع و کنترال نشده این تمرکز‌گرایی، تبعات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی خاصی را به همراه داشته، که از آن جمله است کمبود زیرساخت‌ها و خدمات اساسی، کمبود مسکن، ازدحام و تراکم، مسائل زیست محیطی، آسیب‌های اجتماعی و مانند اینها.

یافته‌های پژوهش درخصوص چالش‌های اصلی مقامات محلی در سال ۱۹۹۷، که حاصل دیدگاه‌های ۱۵۱ شهردار در نقاط گوناگون جهان بوده است، نشان می‌دهد که عمدت ترین معضل شهرهای در استانه و رو به قرن بیست و یکم، مشکل بیکاری است و مسئله بعدی رامشکلات ناشی از ناکارآمدی دفع مواد زائد تشکیل می‌دهد. فقر شهری در درجه سوم اهمیت و مسکن نامناسب، ناکارآیی جمع اوری مواد زاید جامد، تسهیلات نامناسب آب آشامیدنی و پهداشتی، حمل و نقل عمومی نامناسب، ازدحام ترافیک، خدمات پهداشتی ناکافی و مواردی از این قبیل، به ترتیب در درجات بعدی قرار دارند و مسائل مهم شهرهارا (از دیدگاه شهرداران موردنظر تشکیل می‌دهند)^(۷).

در چنین وضعیتی وظیفه متخصصان و صاحبنظران، مشخص کردن راههای غلبه بر این مسائل با جلب مشارکت محلی است. اما لازم به پادآوری است که با وجود آمار و اطلاعاتی که ذکر شد، در مقایسه با جمعیت کل جهان، فقط ۷ درصد از مردم در شهرهای دارای جمیعت بیش از ۱۰ میلیون نفر، و حدود ۱۴ درصد نیز در شهرهای دارای بیش از ۵ میلیون نفر جمعیت سکونت دارند. حدود ۵۵ درصد از جمیعت شهرنشین جهان در شهرهای کوچک و متوسط (کمتر از ۵۰۰ هزار نفر) ساکن‌اند. این مرکز شهری که در حدود ۱۳۰ میلیون نفر را در خود جای داده‌اند، بسیار کمتر از شهرهای بزرگ و کلان شهرها مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.^(۸) اما مطالعات موجود نشان می‌دهد که در شهرهای کوچک و متوسط (و به ویژه در شهرهای متوسط) درجه اهمیت مسائل و مشکلات، متفاوت از موارد پیش گفته است، بررسی‌های محدودی که در زمینه عملکردها و ویژگی‌های شهرهای متوسط صورت گرفته است، نشان می‌دهد که قابلیت‌های موجود در آنها می‌تواند راهگشای مسائل شهرهای بزرگ و کلان شهرها و همچنین مشکلات ناشی از تمرکز‌گرایی و قطبی شدن و نابرابری‌های ملی و منطقه‌ای باشد.^(۹)

لازم به توضیح است که تعریف مرکز سکونتگاهی مبینی با شهرهای متوسط در مقیاس جهانی بسیار پیچیده است و دلیل آن نیز نوع موجود در ویژگی‌های این شهرها در هر کشور است. در اینجا قصد آن نیست که تعریف عام و مقبولی از شهرهای متوسط ارائه شود زیرا این خود به بحث اختصاصی نیازمند است. اما اشاره به چند تعريف مهم نیز ضروری می‌نماید.

تعریف برنامه "UIA, ۹۹"^(۱۰)، طیف وسیعی از این شهرها را به عنوان متوسط شامل می‌شود: در سطح کشورها، شهرهایی با جمیعت کمتر از ۵۰۰ هزار نفر^(۱۱) و در مقیاس جهانی، دارای جمیعتی بین ۲۰ هزار تا ۲ میلیون نفر^(۱۲) به عنوان شهر متوسط تعریف شده‌اند. این شهرها به لحاظ عملکردی، آنها بی هستند که حد واسط بین سکونتگاههای کوچک و کلان شهرها در سطح کل کشورهای جهان قرار دارند.

تعریف دنیس راندینی که حاصل بررسی‌های انجام شده در مورد ۳۱ شهر در ۱۷ کشور جهان است، شهرهایی متوسط را در دامنه‌ای گسترده در برمی‌گیرد: شهرهایی با جمیعت بیش از ۱۰۰ هزار نفر به استثنای بزرگ‌ترین شهر^(۱۳).

مرور آثار منتشر شده نشان می‌دهد که با وجود مشکلاتی که در تعریف شهرهای متوسط در سطح جهانی به چشم می‌خورد، به لحاظ نظری این امکان وجود دارد که در سطح ملی بتوان مرکز متوسط و کوچک و بزرگ شهری را دسته‌بندی کرد. این امر با استفاده از آستانه‌های مرتبط با مقیاس، گونه و تنوع فعالیت‌های اقتصادی و سهم هر شهر در تولید ملی امکان‌پذیر است، اما اطلاعات لازم برای این گونه مطالعات به قدر کافی در دسترس پژوهشگران نیست^(۱۴). بنابراین، با وجود اینکه به لحاظ نظری استفاده از آستانه جمیعتی اعتبار لازم را ندارد، در بسیاری از موارد به ناچار از چنین تعاریفی استفاده می‌شود (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲- تعریف مرکز شهری متوسط بر حسب اندازه جمیعت در منابع منتخب

منابع و مأخذ	عنوان گروه شهری مورد نظر	تعریف جمیعتی (نفر)
هری ریچاردسون (۱۹۷۷)	مرکز شهری واسطه با شهرهای متوسط	۵۰۰۰۰-۲۵۰۰۰۰
دنیس راندینی (۱۹۸۲)	شهرهای متوسط	تمام شهرهای بیش از یکصد هزار نفر به استثنای بزرگ‌ترین شهر
سازمان ملل (تابرویی ۱۹۸۵)	شهرهای متوسط	۲۰۰۰۰-۱۰۰۰۰۰
استاد رسمی اکوادر (۱۹۸۰)	شهرهای متوسط	۴۰۰۰۰-۱۰۰۰۰
استاد رسمی شیلی (۱۹۸۳)	شهرهای متوسط	۲۰۰۰۰-۱۰۰۰۰۰
استاد رسمی نیکاراگوا (۱۹۸۳)	مرکز متوسط	۱۰۰۰۰-۲۰۰۰۰
هند (۱۹۸۲)	مقاله بهala و کاندا شهرک‌های متوسط	۵۰۰۰۰-۹۹۹۹۹
چین (۱۹۹۱)	مقاله یانگ شهرهای متوسط	۲۰۰۰۰۰-۵۰۰۰۰۰
اتحادیه بین‌المللی معماران (۱۹۹۹)	شهرهای متوسط	۲۰۰۰۰-۲۰۰۰۰۰

* بنی جدول به استناد از: مطالعات مندرج در متن یافی تعلیم گردیده است:

1- UNCHS, Habitat, 1985. The Role of Small and Intermediate Settlements in National Development, Nairobi, PP2 & 3.

2- UTA '99 Work Programme, 1999.

3- Yang P. (1991) "China", in: "Small towns and Rural Human Development to Reduce...". P. 32.

تعریف‌های مندرج در جدول، به منظور آشنازی بیشتر ارائه گردیده است و نشان از تنوع موضوع از کشوری به کشور دیگر دارد. لکن لازم است در هر پژوهشی با توجه به وضعیت خاص نظام شهری کشورهای مورد مطالعه، تعریفی اختصاصی به دست داده شود.

صرف نظر از هر اندازه‌ای که برای جمیعت شهرهای مختلف، تعریف و پذیرفته

می‌شود، نقش و عملکرد این شهرهاست که اهمیت بیش از پیش یافته است. این موضوع در برنامه‌ها و همایش‌های بین‌المللی به خوبی ملاحظه می‌شود.

جایگاه شهرهای متواتر در برنامه‌ها و همایش‌های بین‌المللی

همان‌گونه که در مقدمه تیز ذکر شد، موضوع شهرهای متواتر و نقش آنها برای نخستین بار رسماً در سطح جهانی، در توصیه‌های نهایی کنفرانس جهانی جمیعت (بخارست - ۱۹۷۴) مطرح گردید. برخی از کشورها همچون فرانسه از مدت‌ها پیش در این زمینه برنامه‌ریزی داشته‌اند. حمایت از شهرهای متواتر، با توجه به نقش مهم آنها در پیشبرد برنامه‌های توسعه، در سال‌های بعد تیز مورد تأکید قرار گرفت. به عنوان نمونه می‌توان به مجموعه مقالات مرکز اسکان بشر سازمان ملل متحده، منتشر شده در سال‌های ۸۵ و ۸۶، اشاره کرد که حاکی از ترویج نظریه‌های مدافعان شهرهای متواتر است (۱۵).

همچنین تقویت سکونتگاه‌های متواتر، به شکل صریح در استاد «دستور کار ۲۱» (مریبوط به بیانیه ریو - ۱۹۹۲) درج گردیده است، که به منظور آشنایی بیشتر می‌توان به بندهای ۱۸-۱۹-۲۰-۲۱ و ۷-۸-۲۱ اشاره کرد. براساس برنامه توسعه پایدار سکونتگاه‌های انسانی، کشورهای جهان موظف‌اند برای زمینه‌های مختلف - از جمله بهبود مدیریت سکونتگاه‌ها - اولویت قایل شوند. مطابق با استاد دستور کار ۲۱، این امر یعنی بهبود مدیریت سکونتگاه‌ها به طور همزمان از سه طریق امکان‌پذیر است:

- بهبود مدیریت شهری
- تقویت نظام‌های اطلاعاتی شهری
- تشویق توسعه شهرهای متواتر

مقیاس متواتر شهری، مقیاس مناسبی برای آزمون توصیه‌های پایداری، مدنیت و قابلیت اداره، برای شکل دهن مطلوب به شهرهای آینده است

اندازه جغرافیایی محدود، پیچیدگی عملکردی نه چندان زیاد و نقش واسطه‌ای شهرهای متواتر، آنها را به آزمایشگاه مناسبی برای مدیریت شهری بدل می‌سازد که می‌توان در آنها مشارکت بیشتر، برابری و پایداری را آزمود

بر همین اساس، تشویق توسعه شهرهای متواتر با هدف کاهش فشار بر شهرهای بزرگ و ایجاد فرصت‌های اشتغال برای بیکاران نواحی روستایی صورت می‌گیرد و فعالیت‌های اقتصادی پیرامون روستایی را حمایت می‌کند.

در یکی از بندهای دستور کار ۲۱ (۱۹-۷)، صریح‌آشارة شده است که تمام کشورها باید بررسی‌های مناسبی را در مورد فرایندهای شهرنشینی انجام دهند و سیاست‌ها و تدبیر لازم را به منظور ارزیابی آثار زیست محیطی رشد و استفاده از برنامه‌ریزی شهری و مدیریت، مناسب با نیازها و منابع شهرهای متواتر در حال رشد خود، اتخاذ کنند (۱۶).

به علاوه، مباحث مطرح شده در کنفرانس «اسکان ۲» در سال ۱۹۹۶ تیز بر نقش شهرهای متواتر و معضلات ناشی از تمرکز غیرمنطقی جمیعت در کلان شهرها تأکید خاص داشت و این مطالب مبنای کار مدیران، سیاست‌گذاران، محققان و صاحب‌نظران قرار گرفت. بازترین انعکاس آن را می‌توان در نتایج سمینار بین‌المللی «شهرهای متواتر، معماری و شهرسازی» که در فوریه ۱۹۹۹ در شهر «لیلید» (Lleida) (اقع در اسپانیا برگزار شد، مشاهده کرد.

صاحب‌نظران و متخصصان شرکت کننده در بیان گرد همایی، با تنظیم بیانیه‌ای که خود به منزله دستور کار مقدماتی کنگره بیستم اتحادیه بین‌المللی معماران در پکن بود، حمایت خود را از توسعه شهرهای متواتر اعلام کردند. این سند با پشتیبانی حکومت محلی و شورای شهر لیلید، اتحادیه بین‌المللی معماران (UIA) و سازمان یونسکو به زبان‌های مختلف منتشر شد و به طور رسمی در بیستمین کنگره اتحادیه مذکور در پکن ارائه گردید.

یکی از اهداف بیانیه، جلب توجه نهادها و سازمان‌های ملی و بین‌المللی به مقوله شهرهای متواتر است.

برخی ملاحظات نظری مرتبه با این بیانیه، به شرح زیر است:

الف - نیاز به تعریف فراگیر مفهوم شهرهای متواتر: شهرهای متواتر که طیف وسیعی را شامل می‌شوند، مجری عملکردهای واسطه بین مرکز کوچک‌تر و نواحی کلان شهر و مادر شهر هستند. این شهرها با ترکیبات عملکردی معینی مشخص می‌شوند، درجه‌ای از تمرکز را در خود دارند، دارای عناصر نمادین تاریخی یا

طبیعی‌اند، و نه تنها در قلمرو خود با سطوح محلی و منطقه‌ای بلکه با نظام شهری جهانی نیز مرتبط‌اند.
ب - مفهوم شهرهای متوسط نه تنها با شهرهای متعدد، بلکه با گروههای متنوع سکونتگاه‌های شهری نیز ارتباط دارد. این تنوع به دلیل گوناگونی فرایندهای شهرنشینی در کشورهای مختلف است.

پ - مقیاس متوسط شهری، مقیاس مناسبی برای آزمون توصیه‌های پایداری، مدنیت و قابلیت اداره، برای شکل دهن مطلوب به شهرهای آینده است.

اندازه جغرافیایی محدود، بیچیدگی عملکردی نه چندان زیاد و نقش واسطه‌ای شهرهای متوسط، آنرا به آزمایشگاه مناسبی برای مدیریت شهری بدل می‌سازد که می‌توان در آنها مشارکت بیشتر، برابری و پایداری را آزمود.

ت - با توجه به اینکه شهرهای کوچک و متوسط به عنوان عناصر اصلی نظام شهری، اکثریت جمعیت شهری را به خود اختصاص داده‌اند و حمایت از آنها می‌تواند به توافق و پایداری نظام شهری جهان بینجامد، لازم است نهادهای ذی ربط توجه بیشتری را به آنها مبذول دارند و تحقیقات بیشتری نیز، در این زمینه انجام شود (۱۷).

چالش‌های اساسی که شهرهای متوسط با آن روبرو هستند، و در بیانیه «لیدا» نیز تأکید خاصی بر آنها به عمل آمده است، عبارتند از:

الف - این شهرها باید با فرایند شهرنشینی جهانی مواجه گردند.

ب - شهرهای متوسط باید رابطه خود را با محیط بالافصل، با بهبود ارتباطات و حمل و نقل تعریف کنند و این امر به همان نسبت ارتباط این شهرها با شهرهای دیگر اهمیت دارد.

دادن قدرت و مسئولیت به نهادهای محلی بدون بهبود ظرفیت اداری و فتی نهادها و
سازمان‌های شهرهای متوسط، اشتباہ است و باید منابع لازم برای توسعه این شهرها
فراهم شود

پ - اندازه متوسط مراکز شهری (نه کوچک و نه بزرگ) اجازه می‌دهد که اینها، البته در چارچوب پایداری، ارتباط معقول‌تری را با طبیعت برقرار سازند تا بین ترتیب امکان بازیافت پسماندهای نیز افزایش یابد.

ت - مقابله با مسائل مسکن اهمیت بسیاری در مدیریت شهری دارد و در شهرهای متوسط امکان دادن پاسخ‌های متنوع به مشکلات مسکن فراهم است.

ث - شهرهای متوسط با درجه بالایی از امکان مشارکت ساکنان، زمینه بهتری را برای توسعه و همبستگی اجتماعی فراهم می‌آورند (۱۸).

● خلاصه بیانیه لیدا (۱۹۹۹)

۱ - در چارچوب برنامه شهرهای متوسط، تمرکز‌دایی وسیع سیاسی و اداری مورد نیاز است. با وجود قابلیت‌های شهرهای متوسط، نهادهای منطبقهای و حکومت مرکزی باید ظرفیت‌ها و ابزارهای اجرایی نهادهای محلی را فرازایش دهند. در عین حال باید توجه داشته باشند که دادن قدرت و مسئولیت به نهادهای محلی بدون بهبود ظرفیت اداری و فتی نهادها و سازمان‌های شهرهای متوسط، اشتباہ است و باید منابع لازم برای توسعه این شهرها فراهم شود.

۲ - ایجاد پیوندهای همبستگی بین المللی و شبکه‌های تعاون بین شهرهای متوسط، اساس کار است. از طرفی، تنوع و پراکندگی شهرهای متوسط در سراسر جهان، نمایندگی آنها را دشوار می‌سازد. با توجه به این نکته، لازم است همکاری و تعاون (مثلًا از طریق شبکه‌های شهری) به عنوان عناصر همبستگی و میادله تجارب محلی موجود در زمینه حل مسائل، مدنظر قرار گیرد. این موضوع نه تنها به افزایش روابط بلکه به نقش نواحی شهری با شبکه‌های شهری در برخورد با مسائل مشابه نیز اشاره می‌کند. سازمان‌های ملی و بین‌المللی باید نسبت به این سطح میانی حساس باشند.

۳ - ترغیب متخصصان و مؤسسات آموزشی برای بذل توجه بیشتر به مسائل مشخص و ویژگی‌های شهرهای متوسط و همچنین قلمروهای آنها، ضروری است. نیاز به مؤسسات آموزشی برای آموزش مباحث چند رشته‌ای در این زمینه و نیاز به تخصصی کردن و امداده‌سازی حرفة‌مندان برای کار در زمینه توسعه شهرهای متوسط باید مورد تأکید قرار بگیرد.

۴- برنامه‌ریزی، عنصری اساسی در سیاست‌گذاری برای این شهرها به شمار می‌آید. برنامه‌ریزی راهبردی و ملی، به عنوان پروژه‌های بلندمدت و میان مدت، ابزارهایی ضروری‌اند. هم‌زمان تأکید می‌شود که یک طرح شهری یا برنامه‌ریزی کالبدی می‌تواند استفاده کارامدتر زمین را تأمین کند و چنین طرحی برای مقیاس شهری شهرهای متوجه بسیار مناسب‌تر است. طرح‌های شهری باید راه حل‌های مسائل جاری را ابداع کنند و براستفاده فن‌سالارانه از سرزمین با بهره‌گیری از مزایای مقیاس شهری متوسط، غلبه کنند.

۵- ایجاد ابزارهای فرایندی‌های مدیریت برنامه‌ریزی شهری، امری ضروری است. لازم است نهادها و مؤسسات ذی‌ربط نه تنها در مرحله برنامه‌ریزی بلکه در مدیریت اجرایی و توسعه نیز درگیر باشند، بدون اینکه وجه اقتصاد و منابع مالی در دسترس را ناید و بگیرند.

۶- معماران باید حق تقدیر را به مسئله مسکن و میراث اجتماعی بدهند. معماران، به مانند سایر متخصصان شهری، نیاز به آگاهی و هشیاری نسبت به اهمیت فرایند طراحی به عنوان وسیله عینیت بخشی به خواسته‌های مردم دارند. در میان این خواسته‌ها، مسئله مسکن غیراستاندارد و مشکل بی‌خانمانی از نکات اساسی به شمار می‌رود.

۷- در اینجا اعلام می‌شود که در مقوله شهرنشینی با مقیاس متوسط، عناصر بسیار پراهمیتی وجود دارد. این عناصر را می‌توان با به طور صریح و یا به شکل ضمنی، در گونه‌های مختلف شهری ملاحظه کرد. پیشنهاد می‌شود که نتایج و یافته‌های مرتبه با این مقیاس، به عنوان منبع پاسخ به سوالات آینده شهرسازی و معماری در قرن ۲۱، با اخذ توجه بیشتر، مورد مطالعه قرار گیرد. این امر به منظور حرکت به سوی شکل‌های پایدارتر توسعه شهری و ارتقاء کیفیت زندگی شهری و ندان است.

(الیدا - فوریه ۱۹۹۶)

برنامه‌پشتیبان: «شهرهای متوسط، معماری و شهرسازی» (UIA-CIMES ۱۹)

با توجه به مقادیر بین‌المللی مذکور، می‌توان دریافت که توجه بین‌المللی به توسعه شهرهای متوسط به ویژه در دو دهه اخیر به خوبی در چین، برنامه‌های منکس شده است. آخرین اطلاعات علمی حاکی از آن است که در اوایل سال ۲۰۰۰ میلادی دو سمینار بین‌المللی در آرژانتین و تونس با موضوع شهرهای متوسط به عنوان شکل‌های پایدار توسعه شهری برگزار می‌شود (۲۰). برگزار کنندگان این همایش‌ها نیز همچون منتشر کنندگان اعلامیه لیلدا معتقدند که شهرهای موردنظر، منبع پاسخ به پرسش‌های شهرسازی و اسکان در قرن بیست و یکم به شمار می‌آیند. مبنای نظری موضوع عبارت است از مزایای مقیاس شهری متوسط و قابلیت‌های نهفته در آن (۲۱)؛ و این امر ایجاب می‌کند که حساسیت نهادها و سازمان‌های ملی و بین‌المللی نسبت به این سطح میانی بیشتر شود و برنامه‌های مدون تحقیقاتی و آموزشی در این زمینه اجرا گردد.

به لحاظ نظری، جستجو برای یک پارادایم توسعه که کارایی اقتصادی را همراه با عدالت اجتماعی در برداشته باشد، در جستجو برای الگوی توسعه فضایی مناسب بمنکس شده است. کارایی و عدالت، از مباحث مهم ایدئولوژیک در زمینه توسعه‌اند. بررسی‌های نشان می‌دهد که الگوی توسعه فضایی مبتنی بر شهرنشینی متوازن و بهبود شکله شهری با تأکید بر تقویت و توسعه شهرهای متوسط، کارایی و بهبود راهبردی از جمله می‌تواند به همراه خواهد داشت (۲۲).

همان گونه که گفته شد، تقویت و توسعه شهرهای متوسط بخشی از مقادیر دستور کار جهانی (Agenda 21) در جهت بهبود مدیریت شهری و روسایی است که آن هم یکی از راهبردهای اساسی اسکان بشر است. اما توسعه این شهرها، علاوه بر نیاز به منابع، محتاج تدوین خط‌مشی، ظرفیت‌سازی اداری و فنی و فراهم آوردن ابزارهای کارامد اجرایی و نظارتی است.

در زمان حاضر با وجود مقبولیت دیدگاه‌های مدافعان شهرهای متوسط در میان راهبردهای شهرنشینی به ویژه در کشورهای در حال توسعه، مشکلات فراوانی برای ارائه الگوی فضایی مورد نظر وجود دارد که از جمله می‌توان به مشکل تنظیم چارچوب تحلیل، تدوین خط‌مشی و تهییه برنامه‌های اجرایی اشاره کرد.

نگارنده براین باور است که مشکل چارچوب تحلیل، اساسی و مقدم است. همان گونه که در ابتدای مقاله ذکر شد، فقدان مطالعات و تحقیقات نیاید در این زمینه، شناخت و ضعیت و ویژگی‌های شهرهای متوسط و نیز تبیین عملکرد آنها را بیچیده تر کرده، و کمبود الگوهای تبیینی موجب نارسانی الگوهای تجویزی مرتبط با راهبردهای شهرنشینی متوازن شده است.

بنابراین هر گونه تحقیقات در زمینه تبیین نقش و کارکرد شهرهای متوسط می‌تواند بخشی از مشکلات الگوی توسعه فضایی را به ویژه در مورد چارچوب تحلیل آن، کاهش دهد. تأکید این مقاله بر مشکل کمبود مطالعات و تحقیقات درباره شهرهای متوسط و ضرورت توجه جدی به این مسئله است. بدون داشتن شناخت کافی از خصوصیات این شهرها نمی‌توان در انجام وظيفة «بهبود مدیریت شهری و روسایی»، به عنوان یکی از راهبردهای مهم اسکان بشر در دستور کار ۲۱، موفق شد. زیرا لازمه بهبود مدیریت، همان گونه که گفته شد

تقویت و توسعه شهرهای متوسط بخشی از مفاهی دستور کار جهانی در جهت بهبود مدیریت شهری و روستایی است که آن هم یکی از راهبردهای اساسی اسکان پسر است. اما توسعه این شهرها، علاوه بر نیاز به منابع، محتاج تدوین خط مشی، ظرفیت سازی اداری و فنی و فراهم آوردن ابزارهای کارآمد اجرایی و نظارتی است

توسعه و تقویت شهرهای متوسط است و این امر نیاز به کسب شناخت دقیق از موضوع مورد بحث دارد.
نتیجه گیری

قطبی شدن و تمرکز گرایی جمعیت و روند تبدیل جهان به سیاره شهری، اهمیت توجه به اصلاحات ساختاری در نظام سکونتگاهی کشورهای جهان را پیش از پیش مطرح می سازد. نیاز آنچه که بیش از ۵۰ درصد جمعیت دنیا در شهرهای کوچک و متوسط زندگی می کنند، تقویت و توسعه این مراکز شهری و ایجاد شبکه های جهانی شهرهای متوسط ضرورت پیشتری یافته است. اما موضوع در خور بحث این است که کار کرد این نوع سکونتگاهها و سازو کارهای رشد و توسعه آنها بسیار کمتر از کلان شهرها شناخته شده است.

با توجه به اهداف نوشتار حاضر، اهمیت شهرهای متوسط مطرح گردید و به کمبود پژوهش های موردنظر و جایگاه بین المللی موضوع، بایان نکات عمده اعلامیه لیدا، اشاره شد. مثال هایی که برای آشنایی با موقعيت مبحث شهرهای متوسط در مجتمع و برنامه های جهانی ذکر گردید، حاکی از آن است که انتظار می رود تقویت شهرهای متوسط، همسراه با سایر راهکارهایی که مطرح شد، به توسعه پایدار و ارتقاء کیفیت زندگی شهری و روستایی بینجامد (جدول ۲). این انتظار، برگرفته از مبانی نظری و فرضیات موجود در زمینه نقش و کار کرد شهرهای متوسط است. اما از آنچه که خلاء مطالعاتی عده دادی در این مورد وجود دارد، لازم است که ارتباط بین هدف و راهکار، اعتبار علمی پیشتری بیابد. این امر نشانگر تأکید مجدد بر اهمیت و ضرورت انجام تحقیقات بنیادی و کاربردی در این زمینه است. چنین پژوهش هایی باید فرضیات موجود را مورد آزمایش قرار دهند و به پرسش هایی از این قبيل پاسخ گویند:

- آیا به راستی شهرهای متوسط با درجه بالایی از امکان مشارکت ساکنان، زمینه بهتری را برای همبستگی اجتماعی فراهم می آورند؟

- آیا اندازه متوسط مراکز شهری اجازه می دهد که ارتباط مطلوب تر و معقول تری با طبیعت برقرار شود و امکان بازیافت پسماندهای شهری نیز در مقایسه با شهرهای بزرگتر، افزایش یابد؟

- آیا تمرکز زدایی شهری و حمایت از شهرهای متوسط، توازن و پایداری نظام شهری جهان را (در شرایط جهانی شدن شهرنشینی) افزایش می دهد؟

- آیا بر نامه ریزی کالبدی در مقیاس شهری متوسط استفاده کارتر از زمین را (در مقایسه با شهرهای بزرگ و کوچک) تأمین می کند؟

- چگونه می توان با تقویت شهرهای متوسط با آثار رشد بی رویه تمرکزهای شهری مقابله کرد؟ آیا سازو کار و پویایی این امر به حد کافی شناخته شده است؟

و بسیاری پرسش های دیگر، که عرصه تحقیق گسترده ای را پیش روی پژوهشگران می گشاید.

جدول شماره -۳- راهکار تقویت شهرهای متوسط در اعلامیه های بین المللی *

عنوان بین المللی	هدف مرتبط در بین ایه	راهنمایی در بین ایه	مقابله با آثار رشد بی رویه	ایجاد شبکه جهانی شهرهای کوچک و متوسط
اعلامیه بخارست (۱۹۷۴)	توسعه اقتصادی و اجتماعی			تمركزهای شهری
دستور کار (۱۹۹۲)	توسعه پایدار		بهبود مدیریت سکونتگاه های شهری و روستایی (اسکان پایدار)	تشویق توسعه شهرهای متوسط
بیانه لیدا (۱۹۹۹)	حرکت به سوی مکلهای پایدارتر توسعه شهری (توسعه پایدار شهری)	برقراری توازن در نظام شهری جهان	ایجاد شبکه های تعامل بین شهرهای متوسط و همبستگی بین المللی آنها	

* اطلاعات این جدول را من مقاله استخراج ندهم است.

۱۰- "UIA'99" برنامه کاری اتحادیه بین المللی معماران (UIA Work Programme) برای سال ۱۹۹۹ که تحت عنوان "شهرهای متوسط و شهرنشینی در جهان" اجرا شده و هدف عده ای مطالعه نشانه های متوسط در روند جهانی شدن اقتصاد و یافتن راه حل مسائل ناشی از آن و تمریف و غلبه بر نامه ریزان شهری و محترمان است.

11-UIA'99 Work Pro., P.2 of 15.

12-Ibid, P.2 of 15.

13-Rondinelli D. A. (1983) Secondary Cities...

14-UNCHS, Habitat (1985) The Role of Small and Intermediate Cities in National.

15-Ibid & U.N., 1982.

16-U.N., 1992. Earth Summit, Agenda 21, "RIO", P.55.

17-UIA'99 Work Programme, of.cit., P.11 of 15.

18-Ibid, P.12 of 15.

19-<http://www.Paeria.es/Cimes/Cimesing.htm>
20-<http://www.Uncesco.org/most/urbwebz.htm> P.2 of 3

۲۱- برای کسب اطلاعات پیشتر در مورد پژوهگی ها و مدلکردهای شهرای متوضع، کن:

-Mathur, OM, 1982, Small Cities & National Development , U.N., Nagoya, PP.3-23.

-Raniditani, Dibis, ۱۳۶۸، تجزیه و تحلیل پژوهگی های جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی در شهرهای متوضع کشورهای در حال توسعه

-ترجمه مصطفی خوارازمی، سازمان برنامه و پویا جه، صص ۴۱-۲.

-کائزمن، کلاس، ۱۳۶۹، "تشویق ایله شهرهای میانه مدد عنوان کلیدی موفق در تعیین مطمانه بر نامه پژوهی منطقه ای" ترجمه حمیده اسکنی سازمان برنامه و پویا جه اسن نهاران، صص ۱-۸.

-Hardoy J. E. & Satter Thwaite (eds.), 1986, "Small and Intermediate urban centers/their role in national and regional development...", Hodder and Stoughton, London & Sydney & Toronto, PP. 1-16.

22-Kammeier, H. D. and Swan, P. (eds.), 1984, "Equity with Growth? Planning Perspectives for Small Towns...", Asian Institute of Technology, Bangkok, ch. 4 and Introduction.